
ליד הקבר אמר יעקב :

רעי כאח לי, נחום,

לא שערתי כי אעמוד היום ליד קברך הרענן להספידך. רק שלשום נפשנו על המדרכה ושוחחנו בדבר המעסיק כיום את כולנו, על מזג האוויר של החורף, וכרגיל העלינו זכרונות על תוככי העבר. היית ער ובעל מרץ, כרגיל בזמן האחרון. והנה נשברת לפתע פתאום.

במשך קרוב ל-47 שנים צעדנו יחד יד ביד. כל חיידך היו חיי חלוץ, אוהב עבודה, אוהב הארץ ומסור לקבוצה. ידי הזהב שלך ניכרו בכל מלאכה שעשית: החל מבנייה, יעור, מכונאות, פלחה, בננות ומסגרות ובאחרונה מלאכת הכריכה. כל חיידך היו חיי עבודה ועם זה היית ער לנעשה בארץ, בקבוצה ובמדינה. בשנים האחרונות, כאשר עבודה פיזית והליכה רבה לא היו לפי כוחותיך, בחרת במלאכת הכריכה, אשר הפכה אצלך לאמנות. בזה היית למופת לחבריך הקשישים וגם לצעירים: איך יכול אדם בגילך להשתלב בעבודה יוצרת ולמצוא ספוק בחייו ע"י עבודה!

אתה בין הראשונים אשר נעצו את המחרשה באדמה זו לעבדה ובמשך כל השנים היית קשור ודבוק לאדמת מולדת זו. ידעת להיות חבר טוב, רע אהוד ומסביר פנים, גם ידעת להתחבב על ילדים וצעירים. רוחך החלוצית והטובה השתקפה ביחסיך לחברה ולבני משפחתך.

אבד לנו חבר טוב ונאמן. נתנחם וננחם את חיה ואת בני משפחתך בהמשכת דרכך בעבודה, ביצירה ובחברה על האדמה בה אתה נטמן.

עשרים וחמש שנים

עשרים וחמש שנים עברו מאז בואי ארצה, ביום 5.12.1920. בהכשרה לא הייתי, לא היתה כזאת אצלנו. ה"חלוץ" נוצר אחרי שהיה אצלנו יוסף טרומפלדור בשנת 1918. בתנועה הייתי עוד מגיל 14. בהתחלה ב"ישראל הצעיר", ואחר כך ב"צעירי ציון". בשנת 1920 נוצרה אפשרות לנסוע לארץ, הייתי בקבוצה הראשונה. כמו היום זוכר אני את ההפלגה באניה רוסית קטנה "קונסטנטיין", מהנמל הגדול והיפה סבסטופול. הגענו לקושטא שם היה מרכז של כל המעוניינים לנסוע לכל קצווי העולם וביחוד לארץ-ישראל. בקושטא היו צריכים לחכות לסרטיפיקטים מהארץ ועברנו לגור במושבה היהודית "במסילה החדשה" מיסודה של איק"א. לשם הלכנו ברגל בערך 20 קילומטרים. המושבה נעזבה מתושביה ונחרבה בימי מלחמת תורכיה-יוון תיכף אחרי מלחמת העולם. רבים מעליה השלישית עברו את התחנה הזאת. גרנו בצפיפות רבה, 8 אנשים בחדר לא גדול, ארבעה זוגות מיטות בשתי קומות. הצפיפות הזאת עזרה לנו להתגבר על הקור. בכל זאת לא היה רע, סמל של חיים חופשיים אחרי גלות רוסיה. החיים היו די מאורגנים. בחרנו בוועד מורחב, ומתוכו ועד מצומצם.

רובנו, אולי 90 אחוז, לא ידענו עברית, ובכל זאת הישיבות של הוועד התנהלו אך שהוא בעברית. בראש הוועד עמד אז בן-ישי הסופר. אבל באותם הימים עוד לא היה ידוע כלל. זוכר אני כמה היה מתגאה שיש לו מכתב מאת ביאליק עצמו המכיר בכשרונותיו הספרותיים.

כעבור כמה שבועות עזבנו את תורכיה, באניה גדולה ויפה "אמבריה" הפלגנו כבר לארץ-ישראל. היינו באניה כ-50 אנשים. נסענו בתחתית האניה. צפיפות רבה, אף אחד לא התפשט במשך 12 ימי הנסיעה רק אני התחכמתי וסדרתי לי מן נדנדה גדולה, קשרתי אותה מתחת לתקרה, את הלוחות מצאתי על האניה. קשה היה לעלות על הנדנדה, אבל שכבתי בנוחיות וגם התפשטתי. התבלטו באניה אלה שידעו עברית. מהם במיוחד משפחת ברס, אפילו בנם הקטן בן 4 דיבר עברית. היה זה פלא בעינינו. יוצאי מקוה ישראל מכירים את המשפחה. באניה התהלכו שמועות שונות.

בנין התערוכה 1933/34

סיפרו שמשפחת רוטשילד טבעו מטבע עברי והוא נתקבל ככסף רשמי בארץ. סיפרו על התחדשות הגדוד העברי, ורבים באניה התכוונו להרשם בגדוד. אמנם הרבה אחר כך עבדו בצבא האנגלי, אבל בתור דז'יפים, זאת אומרת פורקי קרונות רכבת. סיפרו על הפרעות בירושלים ועל עמדת הגבורה של ז'בוטינסקי. בימים ההם הוא היה סמל של גבורה וכבוד ישראל. על גבורת תל חי שמענו עוד ברוסיה. ואצלנו גם סיפרו שיצחק קניבסקי (עתה בקופת חולים), מנהיג „צעירי ציון“ בעירנו, היה יחד עם טרומפלדור וגם נפצע.

הדרך היתה מענינת מאד. נסענו בלילות ובימים עמדנו בנמלים שונים של אסיה הקטנה. באיזמיר עלו על האניה באי כוח הקהילה היהודית והביאו לנו הרבה דברים טובים, נאמרו הרבה מלים יפות משני הצדדים והיתה הרגשה טובה, עמדנו בנמלים המוס, רודוס, ועוד. אבל לנו לא היתה סבלנות. רצינו להגיע יותר מהר, והנה סוף סוף מתקרבים לחופי ארץ-ישראל.

מי שהיה כבר בארץ מצביע על מקום תל-אביב. העיר העברית הראשונה בישראל. גל של התלהבות תוקף אותנו. הדגל התכלתי-לבן מתרומם יותר גבוה ושירת „התקוה“ מתחזקת והאניה לפי דעתנו רק זוהלת. והנה באנו, אבל לדאבונו לא לתל-אביב כי אם ליפו, עיר מזרחית מלוכלכת וצעקנית. המשפחות אוכסנו במלונות, וסתם חלוצים סודרו בבית העולים ביפו. בתל-אביב היו רק שנים או שלושה רחובות לא ארוכים. כעבור 5 חודשים, בפרעות מאי 1921. נהרגו ונפצעו בחצר בית העולים הזה כ־140 אנשים.

באותו יום באה גם אניה מטריאסט. אבל לא ידעתי שאהיה פעם בקבוצה אחת עם מניו פליטי ומרדכי שטייף, שבאו באותו יום, כמובן שלא חפשי אותם. בבית העולים החלטנו לחפש עבודה חדשה ולעבוד בנמל בפרוק אניות. אניה ראשונה היתה טעונה עצים, צריך היה להתפשט ולהכנס, לשאת עצים מהסירה לחוף. אחר כך לשאת על

להתחלק לשתי פלוגות: אחת בת שני חברים יעבדו במים והיתר ביבשה, היות וביבשה צריך היה לשאת מרחק רב. למחרת התחלפנו ופלוגה שניה יצאה לעבוד, ואנחנו נשארנו בבית כי כל אחד רצה לזכות במצוה. פתאום באו והודיעו מהנמל: ערבים מכים יהודים ואין המשטרה מתערבת, חיש קפצנו. אני עליתי על הגדר והתחלנו להוציא מוטות ברזל מהשבכה. לא האמינו לי. עליתי תיכף על הגדר כדי להוכיח אולם לתמהוני לא יכולתי להוציא אף ברזל ולא יכולתי להבין כיצד הוצאתי את הברזלים ביום בשעת הסכנה.

רובנו לא ידע עברית ומאורע כמו יסוד ההסתדרות עבר אצלנו בשקט, רבים בינינו לא ידעו על כך. בוועידה השניה שהתכנסה בתל-אביב זכיתי בכרטיס כניסה, הייתי כמובן מאושר. גם ראיתי את פרופסור איינשטיין. הוא היה אורח בוועידה וישב על הבמה. בינתים היו בתל-אביב שתי לשכות עבודה. ושני מטבחים של „אחדות עבודה“ ושל „הפועל הצעיר“. לא ידעתי למי אני קרוב, כבר אז לא ראיתי הבדל גדול בין שתי המפלגות, אחר כך נהייתי לאחדות'ניק.

ובארץ חוסר עבודה. תחילה הלכתי עם כמה חברים לחפש עבודה במושבות. הלכתי לפתחתקוה ולראשון, אחר כך הודות לקרובי הסתדרתי במסגריה.

במשך החודש החלפתי את העבודה ואחרי גלגולים רבים הגעתי לקבוצת הצפון.

(מתוך „ברמה“ מס. 84)

לזכר נחום חן

נחום היה בן למשפחה אמידה מהמעמד הבינוני שעסקה בתעשיית סבון בקרים שברוסיה. בבית הספר התיכון נתפס לציונות ועם גמר למודיו עזב את נוחיות הבית ועלה ארצה להיות בין חלוציה-בונים.

בחדשים הראשונים לעלייתו ארצה ב-1921 התגורר בביתנו, מאחר ואבי היה בן דודו וקרובו היחידי בארץ. מהרגע הראשון להיכרותנו, ואני אז ילד קטן, היה לי נחום כאח גדול, ידיד, מורה ומחנך. הוא ידע לשחק עם ילדים כאחד מהם, ללמד משחקים, לספר סיפורים, להדריך. עם התבגרותי והתחלת ההתנגשויות הרגילות עם ההורים על השקפות העולם השונות בין הדורות, ידע נחום לגשר על פני הבקיעים, ליישר את ההדורים, לקרב ולהסביר הבדלי השקפות. עם נחום מעולם לא היו חלוקי דעות, כי הוא ידע להבין ללבו של כל אדם ולמצא לו צדוק בכל מעשיו ומחדליו, תכונתו היסודית היתה אהבת האדם שלו, רוחו הצעירה, הבנתו את נפש כל אדם וכל דור חדש ובעיקר את הצעירים. אני מניח כי לא רק שלא היה לו אויב או שונא מעולם אלא שלא היה אדם שהכירו ולא אהבו.

תכונתו השנייה של נחום היתה אהבת העבודה. דומה כי הוא לא ידע את המושג בטלה והוא לא יכל אף בחופשה להיות בחוסר מעש. אלא שאף זאת אינו נותן ביטוי נכון ליחסו של נחום לעבודה. רבים עובדים ואינם עושים מלאכתם רמיה, אך לא רבים, כנחום, ממש אוהבים את עבודתם. הוא ראה בעבודתו יצירה ולא פסק כל ימיו מהתפעל מכל מעשי ידיו, תהא התעסקותו אשר תהיה. הוא לא היה מסוגל לחשוב על פרישה מעבודה אפילו כשמצב בריאותו דרש זאת. לאחר שנאלץ לפרוש מהעבודה הקשה הקים את הכריכיה ול"ילד שעשועים" זה הקדיש מאהבתו. גם על הטיפול בעצי הפרי בחצרו לא היה מוכן לוותר ובנאוהו ובאהבה שלח מפרי עציו לבני משפחתו בעיר זמן קצר לפני פטירתו.

אהבתו ומסירותו של נחום לארץ ולמדינה היו דבר טבעי ומוכן מאליו. כרוב החלוצים בני דורו עבר את הארץ ברגל לארכה ולרוחבה, עבד בעבודות שונות, אך עד מהרה מצא את מקומו הטבעי בחברה הקיבוצית של בוני הארץ והוא החל את דרכו זו בנהלל וסיימה ברמת יוחנן. נחום היה הטיפוס הקלאסי של נותן ואינו דורש לעצמו דבר. הוא היה צנוע ומסתפק במועט שבמועט ומחוץ לצרכיו הפיסיים ההכרחיים לא היה זקוק לדבר והוא נתן משלו ככל שיכל וככל שנתבקש. הוא היה סוציאליסט בכל נימי נפשו במובן היפה ביותר של מושג זה, אך מהפכה ואלומות לא היו לרוחו ובקו זה נקט לכל אורך דרכו בארץ.

עם הסתלקותו של נחום אבד הישוב עוד אחד מאותם האלמונים שעזבו בית ומשפחה, עלו ארצה והקדישו לה את כל כוחם, מרצם וכל חייהם למען הקים מחדש את בית עם ישראל.

יהי זכרו ברוך.

על נחום החבר הטוב

כשאני חושב על נחום ז"ל, אני רואה לפני אותו עם חיך תמידי על שפתיו וכולו פשוט. פשוט בלבשו ופשוט ביחסו לחברים, ותמיד מוכן לעזור לכל אחד.

נחום נולד ברוסיה, בחבל קרים. היהודים שם היו שומרי המסורת היהודית באופן חיצוני, אבל ברובם לא היו דתיים.

נחום קיבל חינוך חילוני על טהרת התרבות הרוסית, אבל היה יהודי לאומי. אחרי מלחמת העולם הראשונה, הצטרף לתנועה הציונית. באותו זמן הוא ידע מעט מאד על תולדותיה ועקרונותיה של התנועה הזאת. העיקר, שהוא החליט להיות ציוני, לנסוע לארץ-ישראל ולבנות את הארץ כמו ידיו בהגשמה עצמית. הוא הגיע ארצה בשנת 1920 ישר מספסל הלימודים והשתקע בתל-אביב. העבודה העיקרית בעיר, היתה אז עבודת בנין. כמו רוב העולים החדשים בתקופה ההיא, היה מחוסר מקצוע ונסיון בעבודה בכלל, והתחיל את דרך החיים החדשה בתור פועל פשוט בבנין. נחום, שתפס מהר כל מקצוע, התמחה בתור ברזלן. בזמן קצר מאד הגיע לדרגה ראשונה במקצוע הזה. הדבר נתן לו היכולת להשיג עבודה אפילו בזמן המשברים, שפקדו את הארץ וכמעט שלא סבל מחוסר עבודה. בינתיים הוא נכנס לחיים חברתיים בעיר. נרשם בתור חבר בהסתדרות הכללית. מצא את דרכו לארגון ההגנה. התחיל ללמוד עברית ולבקר באספות הפועלים. הוא גם הגיע לחוג שנוצר על-ידי מורים צעירים ותלמידות הסמינר למורות בתל-אביב. כדי לעזור לעולים החדשים ללמוד את השפה והספרות העברית לא רק בשעורי ערב, אלא בשיחה חברית וחופשית בתוך החוג. אז התחיל להבין את דרכי ההגשמה של הפועל בארץ, וההבדלים בין המפלגות וקבוצות שונות בתנועת הפועלים. והוא קבע את דרכו בהגשמת הציונות. בדרך כלל התלהב מאד מכל דרך, שנראתה לו כמתאימה ביותר בלאומיותה וצודקת ביותר במובן המוסרי. וכשהוא דבק באיזשהו עקרון, היה מסור לו בכל לבו ונפשו, ואי אפשר היה להזיז אותו מזה. זכורים לי ויכוחים ארוכים ומרים בינו ובין ידידיו הקרובים ביותר על עקרונות, שהם הבינו אותם אחרת ממנו. והוא אף פעם לא ויתר.

באחד ממכתביו הראשונים מעין בדה, כתב לי : „היום יורד גשם ואני פנוי לכתיבת מכתבים. עלי להזיז כל פעם את הנייר לכל הכיוונים, מפני שדולף מהגג ועלי למצוא מקום יבש להמשכת הכתיבה. הקשר עם המטבח וחדר האוכל אינו קיים, מפני שכל החצר בוץ אחד גדול. אבל אנחנו מאושרים, מפני שגשם יורד“.

בשנים הראשונות להתישבות הוא עוד עבד בחקלאות. אבל אחרי זמן מה הוא עבד יותר במסגרות ואינסטלציה ולא בענפים חקלאיים.

נחום אהב את העבודות שלו, והשתדל לעשותן טוב ומשוכלל ביותר. כשהוא קיבל על עצמו להרכיב דוד הקיטור וכל האינסטלציה הקשורה בו, הוא קודם כל למד את העבודה מתוך פרוספקטים, שנשלחו יחד עם הדוד. אחרי שסיים את עבודתו וסיפר על המפעל הזה, אפשר היה להרגיש את יחסו לעבודה המורכבת הזו והסיפוק הגדול, שעבודה זו נתנה לו.

אבל הזמן הולך ונחום מתחיל להזדקן. הוא מגיע לגיל הפנסיה. ועבודת האינסטלציה כבר מכבידה עליו ויש למצוא משהו יותר קל, אבל חשוב. נחום לומד מלאכת הכריכה. הוא, בכוחות עצמו, סידר לו כריכה. בהתחלה זה נשא אופי של חובבות. אבל, כרגיל, הוא שיכלל כל הזמן את הכריכה בתוספת מכשירים וסידורים נאותים בבית המלאכה. החברים ראו, שנחום מוציא עבודה מדויקת ונקה, התחילו יותר להתעניין בכריכה, והתחילו להביא אליו ספרים לכריכה מהבית וגם מהסביבה ואפילו מבתי-הספר בסביבה. ושוב, באחת השיחות בינינו, הוא תיאר לפני את הסיפוק הגדול שהוא קיבל מהקמת בית המלאכה; והתועלת שהיא הביאה לו וגם למשק. רק על דבר אחד הוא הצטער, שלא נמצא אף אחד, לא בקבוצה שלו או באחת הקבוצות הקרובות, שהיה מוכן להצטרף לענף של הכריכה, כאשר הוא, נחום, כבר לא יוכל לנהל אותה.

בתקופה כשנחום עבר לקבוצה היו החיים בקבוצות בארץ קשים מאד. היה צורך לצמצם את הוצאות המחיה עד למינימום, והיה מנהג, כשאנשי העיר ביקרו קרוב או ידיד בקבוצה, היו מביאים אתם משהו, שחסר להם או קיבלו בצמצום רב. למשל בולים לכתיבת מכתבים, סיגריות, יין וכדומה. נחום זכר את תשומת הלב הזו ואחרי יותר מארבעים שנים, במסיבה לרגל יובלו השבעים, הוא מצא לנחוץ להציג אותי לפני ידידיו – ש„זהו החבר שהיה שולח לי בולים והביא גם קופסאות סיגריות לי ולחברים בתקופה הקשה שלנו“.

נחום היה הדוגמא החיובית של העליה השלישית.

תליאביב

לזכרו של נחום ז"ל

המנוח עלה ארצה בהתחלת שנות העשרים מדרום רוסיה. גרנו זמן ממושך, באוהלים על שפת הים בתל־אביב, לא הרחק מהמקום בו נמצא כעת מוגרבי.

תמיד עליז עם חיוך על השפתים, פיוטי.

התקופה היא תקופה של חוסר עבודה מציק. נחום אינו נופל ברוחו וזה משפיע על הסובבים אותו. מזמן לזמן, פה ושם, מזדמן יום עבודה ונדמה היה, שעקב מסירותו לעבודה, הוא היה משיג אותה לעתים יותר קרובות, יותר מחבריו. האידיאל של נחום היתה עבודה, והוא קיים את האידיאל במלואו ממש עד היום האחרון של חייו.

כל מלאכה שתהיה קשה ביותר מוכרח היה להוציאה לפועל.

אני זוכר אותו כשהופיע בנהריים, במסגרת של עבודות חוץ של הקבוצה. עבד בבנין הגשר החדש על הירדן – הגשר שקשר את נהריים עם משקי עמק הירדן – והוא ברזלן. כידוע עבודת ברזלן באותה עת, שלא היו כל המכונות המשוכללות של עכשיו, היתה מפרכת, אבל נחום יכול לה.

נחום אהב את משפחתו ואת קבוצתו ולהם הקדיש את כל חייו. שקט, מענין, נוח לבריות, אדם ישר, וחבר טוב.

קשה לי להשתחרר מן ההרגשה המעיקה, שנחום איננו.

יהיה זכרו ברוך.

מיכאל רבזין (מישה)

לזכר ידיד ורע

היינו נפגשים לעיתים קרובות, ותמיד היה לנו על מה לשוחח. לעולם לא נגענו בשאלות הפרט, שאלות אישיות, כי רחבה היתה היריעה של נושאינו המשותפים, למרות שלעיתים היינו חוזרים על אותם הדברים. אהבנו במיוחד להפליג לזמנים עברו, למרחקים האין-סופיים על אדמת רוסיה, אשר שם למדנו בבתי ספר את שירתה הנפלאה, שירתם של גדולי משוררי הדור. ונחום היה מפליא לצטט ולדקלם בהנאה ובבקיאות יוצאת מן הכלל את פרקי השירה הנהדרת הזאת בעל פה, והכול כמעט בחרוזים, חדווה, אושר נפשי והתרוממות היו באותו מעמד נסוכים על פניו, ואני הייתי מקשיב קשב רב. וככה היינו נהנים ביחד, עד שלא הרגשנו, איך הזמן עבר. אך לא רק בשירה היה כוחו עימו. בהרבה שטחים, שטחים מגוונים, היה מנסה את כוחו, וחיפש תשובה לנשמתו הרעבה בהמשך קריאה ובלימוד. ויעידו על כך ספריו הרבים בספרייתו העשירה, שרכש בכל הזדמנות: ספרי קריאה, ובייחוד – בשטח המחקר הפופולארי. טוב לו לבן אדם, שכך יודע ליהנות מזמנו הפנוי, כי רחב אופקו והרצון לדעת בלתי נדלה.

ועוד תכונה יפה וחברית עד למאד נשמרת תמיד בזכרוני: אהבתו הרבה של נחום לעבודה, פשוטו כמשמעו, אם זה במשק, בגינה, בבית או בכל מקום אחר. אהב האיש לעבוד, ליצור, להוסיף מיצירות פרי ידיו. רק אנשים, שבעצמם אוהבים לעבוד, מסוגלים להתייחס בכבוד ובדרך-ארץ לזולתם. הם גם יודעים להעריך את פרי עמלם וגם רוכשים כבוד ויקר ליצירות חבריהם. ובתוך העבודה, בתוך היצירה האין-סופית, הוא הלך מאיתנו. פתאום נפסק פתיל החיים, כאילו לא השלים את המלאכה המרובה, שתמיד חיכתה לו.

תמיד אראה את נחום כמו סמל של חבר חביב ומסור, וככה הוא יישאר חרות בזכרוני.

יהיה זכרו ברוך.

צבי שורץ

חלוץ וידיד

חיינו של נחום בארץ, היו חיי חלוץ. הוא קיים מטרתו העקרית: לחיי עבודה ויצירה. עוב ספסל הלמודים בחו"ל, עלה ארצה והחל בעבודת בניה בתל-אביב הקטנה והנבנית ומאז במשך 52½ שנים לא נשמטה ידו מעבודה ובכל חייו היה נאמן לעמל כפיים. כל מלאכה שעשה בבניה, במסגרות, במכונאות, בקיטור ובכריכה – עשה מתוך ענין רב, במסירות, ביסודיות. הוא ידע להעריך יום עבודה ושעות היום היו יקרות לו מאד. רק בערבים או בימי מנוחה מצא סיפוק בעניני רוח.

נחום ז"ל בא אלינו במקרה. בטיולו בארץ הזדמן בנהלל, בקבוצת הצפון אשר שכנה בעין בידה, והחליט להשאר בקבוצה הקטנה, מחוסרת העבודה והשרויה במצבי רוח. הזניח את עבודת הבנין בתל-אביב ונשאר אצלנו. ומיד נקלט בחברה. כבר בערבים הראשונים קשר יחסים טובים עם החברים והיה אחד מהם אף על פי שהוא בא מן העיר. כעבור שבועות אחדים, היה כבר נחום חבר „ותיק“ ופעיל בכל הענינים. חברי „הצפון“ קיבלו חינוך חקלאי ולא היו רגילים במלאכות טכניות ובניה אחרות. נחום תפס מיד מקום מרכזי בסוג מלאכות אלה. הוא היה הבנאי, הברזלן, הטפסן, מתקן הפרימוסים והלוקס ועוד. היה גם בעל „המצאות“ כדי להקל על העבודה.

חרוט בזכרוני היום הראשון לסיוור באדמות מג'דל. לאחר החלטת הקבוצה לעלות ולבדוק אם אפשר כבר לעלות לזרוע ולחרוש. אני בתור מרכז הפלחה ונחום כטרקטוראי הראשון שלנו, שקיבל לשם כך הכשרה מיוחדת. ביום נובמבר קר, הגענו למפרץ. רוח מזרחית קרה נשבה מולנו בלכתנו ברגל מכביש עכו עד אדמות מג'דל. כביש לא היה, רק דרך כבושה בשטחי המפרץ עד כפר אתא, כפר של 5–6 משפחות. כל הדרך התענינו נחום בבעיות חקלאיות וזאת היתה הזדמנות בשבילי לתת שיעור ראשון בחקלאות לטרקטוראי הראשון שלנו. כעבור ימים אחדים בצענו את הזריעה הראשונה באדמתנו, כאשר אני הולך וזורע ביד ונחום מכסה הזרעים במחרשת טרקטור ואחרים במחרשות בהמות. בקיץ הראשון, כאשר ישבנו על ערימת קלחי התירס וקלפנו הגלימות לאור הירח ומנורת הלוקס, היה נחום מעסיק את החברים בסיפורים שונים או מדקלם בהתלהבות רבה שירי פושקין ברוסית בעוד ידיו עוסקות במהירות בחשיפת גלימות אשבולי התירס.

מני אז, במשך יותר מארבעים שנים היתה ידו בכל אשר נעשה במשק. הוא החליף משלוח ידו לפי הצורך ולפי נטית לבו, מתוך הבנה לצרכי המשק והחברה, אבל נשאר צמוד ודבוק ליצירת כפיים.

אכן דרכו בחיים – היא לקח לדור הבא.

יעקב יניב

לא מפונקים הם הקשישים ברמה. מעטים הם הקיבוצים היכולים להתפאר שהנה דאגו למקום עבודה לקשישים, אשר כבוד להם, וברכה למשק.

בכל אופן אנחנו לא בין אלה.

במחזור זה של ותיקי הראשונים שומה עליהם (וביחוד הגברים) לדאג לעצמם ואף לגלות יוזמה. משנה סיפוק יש לך, על כן, כאשר אתה מזדמן לכריכיה של נחום חן. נחום כבר חגג את יובל השבעים שלו. בעוד מועד הוא ידע לעבור לעבודה התואמת יותר את גילו, ולמד את מקצוע הכריכה. ביוזמתו ובלחצו הוא על המוסדות, השיג שיכון צנוע לכריכיה, ומכשירי עזר לעבודה. תענוג היה לראות את עבודתו המדויקת והטובה לספריות של הגוש; לספריות של החברים, והכל ברוח טובה ובנכונות מירבית. מעבר כזה הוא ממש מופת. עבודה כזו, אשר היה מוציא מתחת ידו היתה עולה בהוצאות נכבדות בכריכות שבעיר. דומני שפחות מדי מעריכים דוגמה זו אצלנו. אך הנה באה סוף סוף הרווחה; אך לדאבוננו נחום ז"ל לא זכה להנות הרבה ממשכן הכריכה החדש וכחתף נלקח מאתנו . . .

לנחום שכבר איננו פה אתנו, כמה מלים בהוקרה.

למי זה חשוב, שבלויית ההדים, עת צונחים רגבי אדמה לתהום יישמעו דברי תודה והערכה.

לי זה חשוב – חשוב לי לפדות את החוב שאני חייבת לנחום – אשר עשה לא רק מלוי בקשה כי אם הוסיף גם מיזמתו על מנת שישמש אותי במקסימום התועלת ולאריכות ימים לכן אזכור את נחום – והרי אין רבים כמותו.

ח. בן-פורת

לנחום היקר!

ראיתיך תמיד מרוכז ועסוק, אם בהוראת עברית ליפאנים אם בשיחה לבבית עם עולה מרוסיה.

גם שקוע בקריאה.

עולם פנימי עשיר.

ובאותו זמן, יכולת רבה להענות לזולת בצורה יפה, עדינה, במסירות ובאהבה. גדול הכאב וגדולה האבדה לכולנו.

חיה הלפרין

על נחום ז"ל

כאיש עבודה נחום היה ידוע לכול. הוא שימש מופת בשקדנותו ובהתמדתו שלא ידעה ליאות. בחריצותו התמזגו יפה החיבה לפועל ידיו וסלידה מבטלה. שלמות פנימית זאת התבטאה כלפי חוץ ביחסו אל לקוחותיו. בעלי מלאכה בקיבוץ אינם מקובלים בדרך כלל כנוחים לבריות. ודאי יש הרבה אי-צדק בהכללה כזאת, מכל מקום לא שמעתי טענה כזאת נגד נחום. גם הוא לא יכול היה לספק את כל הדרישות בזמן הדרוש אך מעולם לא דחה את הפונים אליו בתוקף או בלך ושוב. אף אם מקוצריד נאלץ לסרב או להשהות, הקשיב בסבלנות וענה בסבר פנים יפות, ובבוא הזמן קרה לא פעם שהוא הודיע לפונה כי עתה שעתו פנויה. זוהי רמה אנושית שלא רבים מגיעים אליה.

אולם ככל שנחום היה שקוע במלאכה, מאז נעוריו ועד יומו האחרון, התענינותו הקיפה רבות מעבר לזה עד שלפעמים תהיתי מתי ואיך הוא מכלכל כל אלה. בעצם לא היה כמעט דבר שלא עניין אותו, החל בחיי יום יום וכלה בדברים העומדים ברומו של עולם. הוא אהב שירה וזכרונו בשטח זה הפתיע. הוא עסק כחובב בתורת הכוכבים והרהורים פילוסופיים לא היו זרים לרוחו. עם זאת עסק ברציפות ובחשק בפתרון חידות ותשבצים. הוא היה סקרן ותאבדעת כנער שהעולם זה עתה נגלה לפניו.

מעל לכל נחום היה אדם מקורי, שמעייני חייו נובעים בעיקר מתוכו עצמו. שיחה איתו תמיד היתה מענינת אף בדברים של מה בכך, כי הוא תיבל אותה ברעיונות משלו, במשלים מתוך החיים, והכל בהומור רענן.

נחום היה אדם מסור, חבר טוב וידיד נלבב.

אט, אט משתנה הנוף האנושי אצלנו. נעלמים ראשוני הבאים לרמה זו בהיותה עוד שממה.

רבים מהזכרונות שלנו קשורים בעבודה, כי בתקופה זו העבודה היתה יצירה וגם חוויה. אזכור את נחום בנטיעה ביער, בחפירה של הבאר ועל הטרקטור הראשון „הקלטרק“. אך בעיקר זכורה לי תקופה ארוכה, שבה עבד נחום באינסטלציה. רבים מהצנורות באדמה זו הם ודאי פרי עבודתו. באותה תקופה עבדתי בחברת הילדים, ומתפקידי היה לדאוג לסדור הילדים בעבודה בענפי המשק. לא קשה היה למצוא ילדים, שיעבדו עם נחום, כי לא רק מקצוע הוא לימד אותם, הוא היה להם לחבר ורע. הילדים התקשרו אליו ושמרו על קשר זה גם כשהלכו מכאן. אחדים מהם באו מכל קצות הארץ לחלוק לו את הכבוד האחרון.

כשנסעתי לבקר את קרובי ברוסיה בקרתי גם את אחותו של נחום בעיר קייב. המשפחה לא היתה ציונית, אבל התרשמתי מאצילותה.

המציין את נחום בעיני מחוץ למסירותו לעבודה, זאת היא תכונה נדירה של אהבת הבריות. בדרך כלל עם גבור השנים מסתגר האדם בקליפתו. וגם אצלנו, למרות זה, שאנחנו חיים חיי שיתוף, לא נעלמה תופעה זו, של הסתגרות האנשים עם מחושיהם וצרותיהם הפרטיות. אך לא כך היה נחום. תמיד היה לו חיוך מסביר פנים לכל אדם באשר הוא אדם. לבו החם מצא לעצמו פעילות נוספת בשנה האחרונה עם בוא האולפניסטים מברית המועצות. והם התרגשו לא מעט כשקרה האסון. נדמה לי שכל אחד מאתנו התפעל מנחום בשנים האחרונות, מיכולתו ליצור לעצמו עבודה מועילה וחשובה בכריכיה, ומשאיפתו להפכה לענף מכניס.

אך אני בעיקר התפעלתי, כשהזדקקתי פעם לכריכה, באיזו נכונות ובאיזו שמחה הוא עשה זאת בשבילי. הוא היה ממש מאושר, שיש ביכולתו לעזור לחבר.

וחבל, חבל מאד שהלך, ואיננו עוד . . .

נחום חבר יקר, רע.

מי יתן ונדע ללקט ולשזר בחיינו, ולו אך מעט מתכונותיך – תכונות אדם מופלא בטובו, אותן פיזרת בדרכך.

מי יתן ויאירו לנו טוהר ותוס לבבך אשר כלל לא היית מודע להם, והם לך מתנת־אל. מי יתן ונתברך אנו, ויתברך ביתנו, רמת יוחנן, בצניעות ומסירות הנפש, באהבת אדם ואהבת המקום אשר השארת כאן בתוכנו.

11.3.1973

א י ד ה

לנחומי

איפה אתה נחומי – לאן נעלמת – לאן הלכו המחשבות והזכרונות, התוכניות והדאגות, והקשר העמוק לעולם?

לאן הלכת נחומי עת הבטנו עליך, עת עמדנו על יד מטתך והתפללנו לשלומך, להבראתך.

וכעת – הלכת מאתנו לבלי שוב. ואיך נדבר אליך?

איך נאמר לך, לנחום זה שנשאר אצלנו בלב, שנשאר אצלנו בזכרוננו, שנשאר צרור בצרור החיים, – איך נאמר לך כי כולנו אהבנו אותך – כי אתה אהבת את כולנו. מילד עד גדול – את כולם אהבת. לכולם הסברת פניך.

לכולם הושטת יד עוזרת וחמה של חבר טוב.

אמר לי אמציה הקטן: „נחומי הוא חמוד. הוא אוהב ילדים. תמיד אנחנו באים אליו והוא נותן לנו סוכריות“.

חדר הכריכיה התייתם. כואב להביט לכוון זה.

מוזר מאד לחשוב על חבר שחיים אתו יותר מ־40 שנים יחד בקבוצה, שרגילים לראותו בשבילים, בחדר האוכל, ומניחים כי כך זה ימשך וימשך לתמיד.

והנה בערב משוחחים שיחת רעים, צוחקים, מתכננים משהו... ולמחרת – העינים כבר פקוחות לקראת עולם אחר, והפה מעוות, והנשימה כבדה והולכת ונגמרת – ונעלם אדם...

*

אומרים – יצר לב האדם רע מנעוריו.

אומרים – העולם קשה ואכזרי. אין מאמינים בטוב.

אומרים – לא יתכן עולם בלי מלחמות, בלי רצח, שוד ואלמות, ובלי שנאה.

ובאמת עברו חיינו במלחמות בלתי פוסקות, בשואה הנוראה, והחרב תלויה על צוארינו ואנו מחנכים לחיות על החרב...

– האם בעולם כזה יכול לצמוח ולחיות אדם טוב באמת ?

– האם יש אפשרות שיקומו צדיקים, אלה הנחבאים אל הכלים בצנעה ובשקט, והם טובים ופשוטים, ומקרינים אור וחום...

אך הנה במו עינינו ראינוהו – את נחום שלנו, איש כזה היה. אדם טוב, בעל לב חם. חושב על השני ודואג לו. חושב על זולתו לפני עצמו הוא.

מיוחד מאד – ונדיר מאד – אבל הוא היה. והוא חי בתוכנו.

ולכולנו זכות כי ראינו במו עינינו כי אפשרי הדבר, כי יכול אדם כזה לחיות בעולמנו. וצר מאד כי הלך מאתנו. וחשוב מאד כי נזכור זכור היטב את רוחו ואת גדולת לבו. כי בזכרונו – חבויה הברכה.

בבואי ל"קבוצת הצפון", אשר עסקה אז בנטיעת יער בלפור, היה כבר נחום חבר ותיק בה.

גם במסגרת המצומצמת של מספר חברים קטן ביותר, כפי שהיתה אז "קבוצת הצפון", היו בה מספר חברים אשר היו יותר פעילים במה שהיום נקרא "קליטה" (אז לא היו ידועים ומקובלים ביטויים ומושגים כאלה). אחד החברים האלה היה נחום. הוא כמוהו לא נקבע וגם לא נבחר למעין "תפקיד" כזה, אך עצם התנהגותו כלפי חברים חדשים אמר "קליטה".

בזמן הראשון לבואי לקבוצה גרתי עם נחום, ביחד עם עוד שני חברים, בחדר בצריף "הגדול", אחד משני הצריפים שהיו ברשות הקבוצה למגורים. נזדמן לנו כמוהו לשוחח הרבה על נושאים מנושאים שונים, והתרשמתי עמוקות מהיקף ידיעותיו של נחום בשטחים שונים, ומנסיונו הרב של נחום.

לגבי דידי הוא כבר היה אז ותיק ביותר בארץ, בהיותו מבין ראשוני העולים מרוסיה לאחר מלחמת העולם הראשונה.

הוא כבר הספיק לעבוד בתל אביב בבנין למקצועותיו השונים, והתמחה במיוחד בעבודות כפוף הברזל לכיטון. במקצוע זה הגיע לדרגה גבוהה ביותר. בזמן מאוחר יותר, כשבקבוצת נניגר הוחל בבנית בתים, ופועלי הבנין היו גם מבינינו, היה זה נחום אשר ניהל את עבודת צוות כופפי הברזל, והדריך אותנו, שהיינו "ירוקים" לגמרי בעבודה זו. הוא היה מדריך מצויין בעבודה, ידע להסביר יפה, ובמלים מועטות ביותר. אבל בעיקר היתה זו הדוגמה האישית, ממנה למדנו את העבודה המעשית במקצוע זה.

בידעי קצת רוסית, שהיתה שפת אמו של נחום, התרשמתי עמוקות מזכרונו הפנומנאלי. הוא ידע, וגם זכר בעל פה, ולעתים קרובות ביותר צטט קטעים שלמים ממיטב השירה הרוסית, משירי פושקין, לרמונטוב, והמשוררים היותר מאוחרים. בשטח זה לא היה דומה לו. ועד הזמן האחרון יכול היה להתברך בזכרונו המופלא בשטח זה.

ידי זהב היו לו. בכל מעשי ידיו הצליח. אותו זמן עבדנו ביער בלפור בתקופת החורף, בנטיעת עצים ובעדור מסביבם, ובקיץ – בעבודות שונות במשקים בסביבה. בכל סוג עבודה שעסק בה, בין אם היה זה פתיחת בורות לנטיעה, או עדור העצים, או כל עבודה אחרת, קשה מאד היה להתחרות עם נחום, בין אם במספר הבורות לנטיעה שפתח, בין אם במספר העצים שעדר, או בכל מעשה אחר. ביחס לטיב העבודה שבצע, כמעט ובלתי אפשרי היה להשתוות אליו.

יותר מאוחר הוא הלך ללמוד את העבודה בטרקטור, ברצותו להכין עצמו לקראת הליכתנו להתישבות. בעלותנו על הקרקע במג'דל – היא „רמת הצפון” – היא רמת יוחנן של עכשיו, היה הוא בין החלוצים הראשונים שעלו על הקרקע, והראשון שנהג בטרקטור היחיד שהיה לנו אז, והוא פתח את התלמים הראשונים בעבודה ממוכנת. כעבור זמן היה הוא האינסטלטור הראשון שלנו, ותקופה ארוכה היו כל קוי המים בחצר פרי עבודתו, אם זה הקווים הדקים – קוי ההברגה, אם זה הקווים העבים יותר – צינורות מנסמן, ועוד יותר מאוחר גם קווים מרותכים.

בשלב יותר מאוחר היה זה הוא שקיבל על עצמו, בנוסף על עבודת האינסטלציה, גם את מכון הקיטור, והרבה שנים טיפל בנאמנות בענף משקי זה, וסיפק את כל צרכי המשק בקיטור.

בשנותיו האחרונות עבר שוב למקצוע חדש, ענף הכריכה. וכדרכו בכל עבודה. עשה גם מקצוע זה באופן יסודי ביותר. הוא הכשיר עצמו למקצוע זה, וביצע עבודת הכריכה באופן מושלם גם לצרכי המשק והחברים, וגם עבור בית הספר האזורי.

אכן חלוץ היה, חלוץ בכל עבודה בשטחים השונים של חיינו ועבודתנו.

על נחום

אלישע סיפר לי : כאשר הגיע הטרקטור הראשון לקבוצת הצפון, נחום נסע להוציא מן הנמל. אחר הצהרים חזר נרגש אולם מלא התפעלות מהכלי החדש. הוא נכנס לחדר האוכל מלווה חברים הצמאים לדעת פרטים. התורנית הגישה לנחום מרק אפונה שנותר מארוחת הצהרים. על השלחן היה רק מזלג. אבל נחום היה כה שקוע בתאור הנכס החדש לחבריו שהוא כלל לא חש במחסור ואכל את כל המרק עם המזלג.

ההתלהבות העמוקה, לעתים עד שכחת הנעשה סביבו — כמו בספור של אלישע, והגאווה במעשה היום יום, גאווה המסוגלת לחנך, התמזגו באישיותו של נחום לפשטות מיוחדת; פשטות שאולי ניתן לכנותה באורח פרדוכסלי פשטות יוצרת. הצצה חטופה אל עולם החסידות תבהיר את כוונתי. רבי זוסיא היה אומר : „כאשר אתייצב לפני הקדוש ברוך הוא לא ישאלני למה לא הייתי צדיק כאברהם אבינו או נבון כמשה רבנו, ישאלוני למה לא הייתי זוסיא“. כן, נחום היה מחונן בפשטות יוצרת כי הוא היה עצמו, והיה שלם עם עצמו. הפשטות החשובה ביותר היא פשטות ביחסים עם הזולת. חיי קבוצה וכן הדת היהודית, הדגישו פשטות וכנות ביחסים שבין אדם לחברו. אך סבך החיים המודרניים יצרו מצב בו מעטים הם אלו שעדיין מסוגלים להתיחס אל הזולת בפשטות — לראות בו את האדם, ולא מעמד האישיות ולא מידת ההצלחה. לנחום, פשטות ביחסים באה באופן טבעי; פשטות זו תגברה את גישתו המחנכת ונתנה בסיס אנושי לחיבתו אל הזולת.

*

שלמה עבדי ויוסלה כהן היו חניכיו של נחום האינסטלטור כאשר אני הגעתי לרמה. הם התגאו ביכולתם לנתח ולשפץ תחלואי ברוזים ודודים שנקרו בדרכם. בשעות העבודה הסתובבו במשק עם ראש מורם ועיניים בורקות כאשר יד אחת אוחזת מפתח צנורות ענק וביד השניה קופסה עם טבעות וחלקי אינסטלציה. גם הידע וגם הגאווה מקורם בנחום אשר כל ימיו ראה בעבודה פיזית את הדרך להגשמה אישית. כאשר

הזקין, יותר מכל הצטער על אי יכולתו להמשיך בעבודה פיזית. יחודו של נחום היה ביכולתו להפוך את העסוק בעמל כפיים למפגש מחנך. לאורך שנים תוך שמחה, והקדשה עצמית הקים דור אחר דור של חניכים אשר למדו לצדו, תוך עמל יום יומי, על עצמם, על העולם ועל כוחה היוצר של עבודה.

★

כל סבא אוהב את נכדיו. אך רק מעטים מסוגלים להגיע לשפה משותפת עם ילדים כאשר עשרות שנים מפרידות. לנחום ההדברות עם ילדים באה באופן טבעי. במשחק דמקה או בניית ערסל, בלהטוטים ליום הולדת או בספורים מילדות ברוסיה – בכל אלו הוא שבה את דמיון ואהבת נכדיו. אולי בגלל שבמרוצת השנים נחום לא שכח, כרבים מאתנו, כיצד להשקיף על העולם באותה תמימות ראשונית שהיא נחלת כל ילד. תמימות זו הוותה קרקע לקשר העמוק שצמח בינו לבין נכדיו. אני זוכר איך מור, ניב וניצן חכו לביקוריו בקוצר רוח. כמובן שצורר ההפתעות שהחביא באמתחתו הווה מוקד משיכה, אבל יותר מזה הם ידעו שהוא יתיחס בכובד ראש ומסירות לבעיותיהם: איך לתקן את העפיפון שנקרע או לשפץ רובה שבור, איך לבנות כסא או להיות קוסם אמיתי, זה הגיע לכך שגם כאשר נסענו לאמריקה הרחוקה, סבא נשאר זה שפונים אליו בבקשות או שאלות של „כיצד לעשות“.

★

לפני השינה נחום היה מספר לרחלה בת השש סיפור הנקרא: „האדם שחפש אחר המנגינה שאבדה“. איש הלך ביער ושמע קטע מתוך מנגינה עריבה – ונחום היה שר את הקטע. האיש חש מיד שיש המשך למנגינה והחליט לחפש אותו. אחר תלאות ומבחנים אישיים מתגלה לו קטע נוסף מהמנגינה – אך שוב המנגינה אינה שלמה. הוא מחפש הלאה. וכך עד שרחלה נרדמת. כיום נחום כבר איננו, אך אישיותו עדיין מספרת לנו כיצד לחפש את המשך המנגינה.

נחום שלום רב,

לא; הפעם זה שונה . . .

לא האמנתי שאכתוב אליך פעם מכתב ולא אקבל תשובה; מענה חס, פקח וענייני כתמיד.

ברגע הראשון המומים, מסרבים להאמין, בשני, משחזרים כמה פעמים את תמונת המפגש האחרונה עמך, ממאנים, רוצים מאד שזו תהיה טעות מרה, חלום רע. . . . „הוא היה אדם נפלא, טוב, מסור . . .” כך כבר אומרים ברגע השלישי. כמו שאומרים על כלם, על כל אלו שנסתלקו מעולמנו. והרי אתה היית אחר, אדם שונה מכולנו. נפלא ואהוב על הכל. האדם שלא היו לו שונאים. אתה נחום אהבת אותנו, האנשים הסובבים אותך; הטובים, והפחות טובים. לכלם שמורה היתה אצלך מחמאה, . . . „מלכת המבשלות, סמל האומץ, היפניות היפות”, נהגת לחלק לכלם תשבחות כנות, לעתים עוקצניות ומתובלות בהומור חס.

היתה בך מזיגה מופלאה של תמימות ופקחות. האמנת לאנשים או . . . אולי בפקחותך נתת להם להבין שהאמנת להם.

„העבודה היא חיינו, מכל צרה תצילנו”, זו היתה סיסמתך. אם מישהו נסה „לתקן” . . . „אבל לא בשבילנו” מיד הגיעה הטפת מוסר רצינית, אך ידידותית, והוא — אך יצא נבוש.

אכן, מי ידע כי עד הרגע האחרון התרוצצת בעיר בחפזים אחר מכונה שתייעל עבודתך בכריכיה. מלאכתך היתה מושלמת. ספר שכורך על ידך, מעשה אמנות היה. ספרים בלים, קרועים, יצאו תחת ידך יפים כחדשים. ספר היה עבורך עולם קטן שדרושים בו כמה תקונים. בסדר מופתי עשית זאת, ומפליא, ידעת תמיד מה תוכנו של ספר שכרכת, אומן אמן כך אמרנו לך, אך בצניעות ובשקט אצת, רצת למלאכתך כשבמוחך מנקרת המילה שחסרה בתשבץ שפתרת. לא היו לך מתחרים בפתירת תשבצים ושאלות חשבוניות מסובכות. בדומיה, רכוז עמוק וחיוך רחב „הוצאת מהשרוול” פתרונותיך. ספוריך ומעשיותיך המבדחים ממשיכים להצחיק את ילדינו ועצוב יהיה כשהפעם נשכח איזה פרט לא יהיה אל מי לרוץ ולשאול „ומה היה בסוף הספור ? . . .”

כן, זה הסוף, עצוב, לא כפי שאהבת. שמח. שמחת החיים שלך העזה הסתלקה עמך, והשאירה אותנו המומים, עצובים.

21.6.1964

שלום רב לכם ילדים ונכדים יקרים !

כבר הספקתי לכתוב מכתב לברית המועצות ולמרים, אבל כמו שאומרים אחרון אחרון חביב והפעם בא התור שלכם. מפני שמתגעגע אני אליכם ורציתי אפילו לנסוע בשבוע העבר, רק יעקב ינ. ביקש אותי שאמסור דין וחשבון ביום שישי בערב ז.א. שלשום אצלנו. באמת לא רציתי לדחות ומסרתי. היה מספר חברים די הגון ונדמה לי שההקשבה היתה טובה. חזרתי הביתה מהנסיעה לא ביותר בסדר, סבלתי בקיבה, בעינים ובגרון עכשיו כמעט והסתדר הכל רק אני עדין צרוד, גם זה בוודאי יחלוף.

הרשמים שלי מרוסיה היו עזים מאד. גם מהפגישות עם המשפחה וגם מכל הדברים שראיתי והכרתי. עכשיו אני מתחיל להכנס למסלול הרגיל שלי.

היום אני כבר התחלתי לעבוד, במשך הזמן הצטברה עבודה רבה מאד. כל אחד מהלקוחות הרגילים שלי נוחה לי כמו שהם אומרים בכליון עינים. מהנסיעה שלי לא אכתוב שום דבר אספר במקום עד כמה שתענינו. בבית כבר הספקתי לספר גם באופן פרטי. אתמול הייתי גם בשיחה אצלנו. הנושא היה די פיקנטי. דנו בענין המקררים. כנראה שאנחנו חושבים ברצינות על רכישה זאת. כבר הרבה משקים רכשו להם החפץ הזה ...

... בנוגע למקררים אני בעד זה אם כבר ישנם מטבחונים קטנים טוב שיהיה מקום להחזיק גם כוס חלב קר ...

באהבה,

נחום חן

12.10.70

שלום רב לכם ילדים ונכדים יקרים,

... אצלנו חג ראש השנה עבר די נחמד. ביום הכיפורים אני כרגיל צם. אמא קצת חוששת. בזמן האחרון אני לפעמים קצת נחלש, אבל אינני נכנע ומתאושש די מהר.

אצלי הצום ביום זה, לא קפריזה בתחלוף, כי אם ענין עקרוני. זה יום של הזדהות עם זכרם של ההורים שלי ז"ל, שאמנם לא היו קיצוניים, אבל שמרו על כשרות ובוודאי היו רוצים שאצום ביום הכיפורים, כמובן שסתם לצום ולשבת בחדר, זה נקרא לעשות חצי עבודה ואני הולך גם לבית-הכנסת. יתכן והייתי מסוגל להשתייך ליהדות רפורמית ולבית הכנסת שלהם ...

שלכם באהבה,

נחום

9.1.1971

שלום רב לכם ילדים ונכדים יקרים,

... החורף שלנו מוזר מאד. חצי ראשון של חודש דצמבר היה מאד גשום, אבל החצי השני של החודש היה שחון ובשבוע האחרון ממש חם. הערב התחיל לרדת גשם אבל חלש ביותר, בארץ כבר מתפללים לגשם. בנוגע למצב הפוליטי והבטחוני אתם ודאי בקיאים לא פחות מאתנו, ובוודאי מתרשמים ומתרגשים אפילו יותר מאתנו, אנו פשוט התרגלנו למצב, למשל התגמול בלבנון עבר בלי התרשמות מיוחדת בארץ. המשפטים ברוסיה דווקא הכו גלים חזקים ביותר, היו משלחות לירושלים לקבוצת הצמים מכל הארץ. גם אני הייתי במשלחת מהבית. הנושא לא יורד ולא ירד מהפרק. בכל זאת למרות אי רגישותם של הרוסים, לדעת העמים האחרים, התחשבו קצת והמתיקו גזר הדין. ז.א., במקום להמית את שני האנשים בבת אחת, הם עלולים למות בסיביר במשך מספר שנים.

קראתי אתמול ב„מעריב“ מאמר טוב על מניעים למושפטים ומה שנעשה שם בצמרת בקשר לזה. אמנם גם כיום אינני חסיד גדול של „מעריב“ ז.א. „דבר“ מוצא חן בעיני יותר.

היתה ב„דבר“ רשימה על הנרי שפירא מאת גרודז'נסקי, מאמר מאד מענין והוא נומר אותו במילה סבולוטש, ברוסית, זה מנוול ממדרגה גבוהה יותר. את השם הזה אפשר להדביק לכל הצמרת הרוסית וגם לאי אלו יהודים ...

שלכם באהבה, המתגעגע

נחום

20.4.1971

לנכדים היקרים ניצן מור וניב הרבה שלומות !

כבר מזמן מתכוונים אנחנו לכתוב לכם מכתב לחוד עד שסוף סוף הגיע הזמן. הזמן כמונן רץ מהר. הנה הפסח והחורף כבר עברו, ואנו מתכוונים כבר לחגים חדשים, חג העצמאות, ל"ג בעומר ושבעות. זוכר אני איך התהלכנו מור ואני בלונה פארק שלנו ומור היה מרוויח ממתקים. אני עוד מקווה שעוד נלך יחד כולנו גם ניצן, מור וניב ועוד פעם תזכו להכניס כדור ולזכות בדברים אחרים..

בודאי גם אתם תחגגו את חג העצמאות באיזה אופן שהוא. ל"ג בעומר נחלש כבר בשנים האחרונות. בשנים הראשונות אנו המבוגרים, אבל עדיין לא זקנים, היינו סוחבים מבתים הנבנים לוחות ישנים או חביות ריקות ממלט (אז המלט בא מחוץ לארץ בחביות) היינו מדליקים מדורות ענקיות על שפת ימה של תל-אביב ורוקדים מסביב עד אור הבוקר.

בקיצור, אנו מתגעגעים לכם ומחכים שיעבור הזמן, אבא יגמור את הלימודים ואתם תחזרו בשלום לארץ.

בינתיים אנו שולחים לכם נשיקות.

באהבה רבה,

סבא נחום

13.5.1971

לניצן, מור וניב היקרים שלום רב!

כבר מזמן אנחנו מתכוונים לכתוב לכם לחוד ועכשיו החלטנו לא לדחות יותר ולכתוב. נדמה לי שכבר כתבתי כמה ששמחנו כשקראנו איזה ציונים טובים קבלת בלימודים שלך, ניצן היקרה. מאוד התנאנו בך. זה גורם לנו הרבה נחת. גם באנגלית קיבלת ציון טוב מאוד. זאת אומרת שאת כבר מדברת כמעט באופן חופשי. כל הכבוד לך נכדתנו היקרה. לפני שבוע או שבועיים סידרתי את האלכוס עם התמונות שלכם. כמה נעים עכשיו לשבת ולדפדף באלבום ולראות את ההתפתחות הפיזית שלכם שלך מור ושל ניב, כמו שאתם בהתחלה תינוקות, אחר כך גמולים בגנון, בן וכן הלאה. מאוד מאוד נעים לנו לקרוא גם את המכתבים שלכם. אנחנו גם רוצים שאם תקליטו עוד פעם את הקולות שלכם, תדברו יותר, תדקלמו איזה שיר; אפילו באנגלית אתם בודאי יודעים לשיר, נעים היה לשמוע אתכם לשיר שירים מהגדה של פסח.

יצחקי עכשיו לא בבית, הוא יצא למילואים. כשהוא יבוא לחופש ויהיה לו זמן, נבקש ממנו שישגי טייפ־רקורדר ואנו קודם כל נשמע עוד פעם את קולותיכם בסרט הראשון ואחר כך נקליט גם אנחנו את הקולות שלנו.

(כמובן אם יקבל רק חופשה קצרה, אז לא יהיה זמן להתרוצץ בחיפוש אחר טייפ־רקורדר.)

הוא עכשיו בסיני, שם עכשיו חם מאוד והוא שם עוד הפעם מפקד כמו קודם. הוא אומר שיש לו שם הכל, אבל אנחנו יחד עם ידינה החלטנו בכל זאת לשלוח לו חבילה. תגידו לידיים היודעים חברים שלכם שיש לכם דוד והוא מפקד ואתם אוהבים אותו; נכון?

עכשיו שיצחקי איננו בבית אז ידינה מבקרת אותנו יותר. שלשום היה אצלנו סרט יפה ששמו רומאו ויוליה, זה סרט על זוג צעירים שאהבו אחד את השני, אך ההורים של הזוג היו ביחסים רעים בנייהם וגרמו צער רב לילדים שלהם, הסרט היה יפה מאד וסבתא חיה שבזמן האחרון כמעט ולא הולכת לסרטים הלכה הפעם איתי.

את הסיפור הזה כתב סופר מפורסם, שקספיר והוא בודאי ישנו בספר שקספיר לילדים.

ואתה, מור, הקורא אתה כבר סיפורים באנגלית? כשתדע לקרוא טוב אני אשלח לכם את הסיפורים של אבא שלכם עוד מימי ילדותו, תשאלו את ההורים האם כבר כדאי לשלוח לכם את הסיפורים הללו שכתובים אנגלית?

ואתה, ניבי שלנו, אמנם אינך יודע עוד לקרוא, אבל אתה ודאי יודע לדבר היטב, השנה אתה כבר נכנס לבית הספר. ותלמד שם כמו כל התלמידים.

ובכן, ילדים יקרים שלנו, תהיו בריאים, שמחים ועליזים ותכתבו לנו. זה גורם לנו הרבה נחת.

תמסרו הרבה ד"ש להורים מאתנו וגם מידינה ויצחקי.

3.8.1971

לניצני מור וניב הנכדים היקרים שלום רב !

השבוע כבר קיבלנו מכס שני מכתבים שבהם גם את ניצני ומור מוסיפים. אנחנו מאוד שמחים שהיתה לכם נסיעה כל כך מעניינת עד לפגישה עם סבתא ובלהה עם הילדים וגם כמו שאתם כותבים גם הנסיעה בחזרה היתה מוצלחת ביותר.

כמה טוב שאתם זכיתם לראות כל כך הרבה מקומות חדשים ויפים. אני בזמני כשהייתי ילד ראיתי מעט מאד. ראשית, אז לא היה מקובל לנסוע למרחקים ; אוטומובילים עוד לא היו. בכלל, היו נוסעים או ברכבת או בעגלות. להרבה מקומות ליהודים בדרך כלל אסור היה להכנס. למשל ברוסיה לא ראיתי אף אגם. האגמים שם נמצאים בצפון שליהודים אסורה הכניסה, ימים דוקא היו על ידנו, אפילו שנים, הים השחור והים האזובי, הם נמצאים קרובים אחד לשני. כשהיו נוסעים לקרים (חצי אי בדרום רוסיה) אז בבוקר ראו זריחת שמש בים אזובי, ובערב היו רואים שקיעה בים השחור. היה שם מקום אחד שאפשר היה לראות בבת אחת את שני הימים. גם בארץ יש מקום, כשנוסעים לצפת, רואים גם ים התיכון וגם ים כנרת. אגב, ים כנרת זה בעצם לא ים כי אם אגם גדול. בקרים ראיתי גם הרים וגם יערות. בנסיעה לקרים, לשם נסענו לקיטנה, ראיתי בפעם הראשונה ים בגיל 13 או 14. לפני שראיתי אותו שמעתי את רעש הגלים. אז עוד היתה לי שמיעה טובה. הים היה מוסתר מאחורי הגבעה, ופתאום הים בכל רוחבו, זה היה כביר, מאד התרגשתי ובבת אחת נזכרתי בכל השירים המוקדשים לים. באותם הזמנים ידעתי המון שירים שונים. אני מתאר לי כמה היה מענין לשוט בסירה.

ניצני היקרה, כתבי איך השעון הפעם. האם הוא הולך בסדר? ואם את מרוצה ממנו. ניצני, איך נפלת האם קיבלת גם מכות, הנבהלתו ואיך היו אחרים, מי היה הראשון שרץ לעזור לך? ואתם מור וניב אמא כותבת שקיבלתם מהדודים באמריקה הרבה צעצועים. מה בדיוק קיבלתם, האם זה מענין אתכם ואתה ניבו למה חדלת לצייר בכוונה שלחנו לך עפרונות צבעוניים שתוכל לצייר הרבה. כתבו בדיוק במה אתם אוהבים לשחק הכי יותר.

ואת ניצני קריינית מצוינת. גם אני אהבתי הרבה לקרוא. כמובן ספרים ברוסית. היתה לנו ספריה טובה בבית, החלפנו גם ספרים בספריה עירונית וגם בבית הספר וגם החלפנו ספרים בין החברים. הסופר הכי אהוב עלי היה ז'ול ורן, ביחוד מצא חן בעיני הספר „ילדי רב החובל גרנט“. האם קראת את הספר? אם לא, אשתדל להשיגו בשבילך. כתבי ניצן אם את מקבלת את „דבר לילדים“ ו„משמר לילדים“ בסדר. האם תרצי להמשיך לקבל גם השנה.

טוב באהבה סבתא (ח/א)

17.10.1971

שלום רב לכם ילדים ונכדים היקרים !

ועוד הפעם חן חן לך רחל'ה היקרה שאת ממשיכה לזכות אותנו במכתבים התכר פים. המכתבים שלך זה אולי אחד המרכיבים החשובים של השמחות שלנו. כמובן אנו נהנים מאד מאילאיל הקטנה. היא עושה רושם נהדר, היא נחמדה בצורתה, די נוחה, לא מרבה לבכות ומתחשבת עם ההורים ונותנת להם אפשרות לישון בלילה. אתמול בשבת אפילו טילתי אתה כשהיא בעגלתה היפה במדרכות שלנו. הכל טוב ויפה אבל כמובן לא מספיק. ביחוד כשאנחנו חושבים על זה שעוד מעט והם יהיו במרחק די ניכר מאתנו. בשנה האחרונה התרגלנו שבשבת באים אלינו לארוחת ארבע. עכשיו, אחרי נסיעתה של סצ'קו לא התקשרנו עם אף אחד בהתחשב עם המאורעות של הזמן האחרון.

על מצב בריאות בעצם אסור לי להתאונן הרבה. בגילי הרבה אנשים סובלים יותר. אפילו מהשבר שלי כשאני נזהר מהתאמצות פיזית יותר ניכרת, אינני סובל ביותר. אמא כמובן משגיחה ולא נותנת לי להתאמץ יותר מדי. אפילו דלי מים לשטיפת רצפה היא לא מרשה לי להרים. כמובן זה לא מרומם את רוחי ואני מתחיל להיות לא מרוצה מעצמי. אני עם הדיעות שלי והגישה שלי. והגישה שלי לעבודה פיזית סובלת מהמגבלות הללו. אגב, בעוד 4 ימים יש לי תור אצל כירורג בבית-חולים „הכרמל“, לבדיקה והתייעצות. כמובן אכתוב לכם על התוצאות תיכף ומיד ...

באהבה,

נחום

27.10.1971

... אמא כבר כתבה שהרופאים לא רוצים לנתח אותי. אחרי שראו את הבדיקות שלי ובהתחשב שעברתי כבר כמה נתוחים והרקמות שלי חלשות, בקיצור כולם, גם הרופא שלנו וגם אמא נגד נתוח, הם אמרו שאני זקוק לחגורה מתאימה וכבר הזמנתי אותה.

מה להגיד לכם נפגעתי מאד מכל הענין גם באופן נפשי. הלא אתם יודעים מה יחסי לעבודה פיזית. בשבילי זאת אידיאולוגיה ומעשה כאחת. קשה לי, קשה מאד להתנזר בעבודה לדברים שהתרגלתי להם והם נתנו לי גם סיפוק. בודאי שלא הייתי יכול לעמוד בזה בעצמי. אמא במובן זה שומרת עלי כבר יותר משבע עינים ואני אמנם נכנע לה ולמצב. אבל יש לי מפח נפש רב.

אני בטוח שאתם מבינים אותי, ביחוד את רח'לה היקרה. לפעמים אני אפילו נכנס לפסימיות, אפילו יתרה, אבל בינתיים אני משתדל להתגבר על זה.

מוזר מאד וקשה ביותר בשבילי כשאמצא במצב בריאותה המתגברת ויש לה צרות הרבה, צריכה למנוע ממני כל עבודה קשה ולא נותנת לי להרים אפילו דלי מים ועוד דברים כאלו ...

באהבה רבה,

נחום

19.7.1972

שלום רב לכם רח'ה חיים והנכדים היקרים !

... אתם מבינים כמה הרבה אנו חושבים ומדברים אודותיכם, בימים הקרובים נכתוב לחד לילדים. עכשיו בקיץ ישנם אצלנו כמובן מדי פעם אורחים. נמצאים פה כרגע אמיר של מרגה וגונן בן דוד של ידינה. יותר קל לארח אותם יחד, לבדו אמיר יותר מדי פסיבי, גונן בדיוק ההפך ממנו ויחד מתקבל טוב. כבר הלכנו יחד לגיוס לאגסים. יש לנו השנה יבול גדול מאד של אגסים. יש בזה כמובן גם צד חלש. המחירים לפירות השנה הם נמוכים מאוד. בכל זאת אין להתאונן, תהיה בודאי שנה לא דעה.

אצלי בעבודה כרגיל, תמיד הלחץ הוא גדול. תנאי העבודה שלי הם גרועים. הבטונדה בעצמה לא טובה, חם, נמוך וצר והכי גרוע, המקום. אמנם בזמנו הבטיחו לי את בנין ההספקה. עכשיו מי שהבטיח כבר לא בתפקיד והבטחתו כנראה לא מחייבת. יש לחץ ודרישה ממקומות אחרים, ממחסן הבגדים למשל, ואין תקוות רבות שאקבל את הבנין. אני מצידי חושב ברצינות על עזיבת העבודה בכריכיה, שאלה רק במה אעבוד. אני צריך עבודה קלה כמובן פיזי, מקום שקט בלי רעש, רצוי שהעבודה תספק אותי. בכלל שאלת עבודה לקשישים היא קשה מאד. יש הרגשה כאילו שאנחנו די מיותרים. בזמנו עשינו את שלנו ובא הזמן להסתלק. איך אומר הפתגם: הכושי עשה את שלו ויכול ללכת.

הצרה שכל מי שיותר צעיר חושב שהוא אף פעם לא יזדקן.

עכשיו אצלנו, אצל חלק מהחברים כמובן, תשומת הלב נתונה למשחק בשחמט. בוב פיישר וספסקי. אמנם שניהם חצי יהודים, אבל זה לא מעניין. המשחק הוא של פרסטיז'ה בין אמריקה לרוסיה והרבה הרבה בכל העולם היו רוצים להוריד את הרוסים מגדולתם. כמו שעשו האמריקאים בשטח הקוסמוס. נו, מספיק להתפלסף.

באהבה רבה אבא סבא נחום

לרחל'ה וחיים היקרים שלום רב !

ובכן רחל'ה את כבר מתחילה ללמד גם כן, כה לחי !

לו הייתי צעיר ב־30 שנים אולי גם כן הייתי מתחיל ללמוד משהו. קצת אחרתי. סוף סוף אני היום או מחר כבר בן 73 וזה כבר גיל מכובד, אבל יש לו גם חסרונות כבר קצת קשה להתרכז בלימודים.

בשבוע העבר שלחתי לך כבר את התעודה מבית הספר שלנו.

אני מקווה שזה יספק את המוסדות שדורשים תעודה כזאת. חבל שהיא נכתבה רק בעברית, אבל אמרו שבית־ספר ממלכתי כמו שלנו אסור להוציא תעודות לא בעברית. אגב, בית ספר שלנו התרחב. התאחדנו עם יגור. ולעוד איזה מקום. הכיתות הבינר ניות כולן תהיינה אצלנו. הכיתות האחרונות תהיינה ביגור. בקשר לזה העבירו לנו הרבה ספרי לימוד מיגור ויש לי עכשיו תוספת עבודה בתיקונים, גם בחודש ספטמבר אני נוסע לתל־אביב להביא משהו לילדים לכ' חג ראש השנה.

מחוסר מקום אני גומר. כל טוב ושנה טובה באהבה שלכם,

נחום

שלום לכם יקירי — חיה, נחום והילדים !

כבר מזמן שקבלתי את מכתבך האחרון, נחום. אך לא יכלתי לענות לך. החורף השנה היה אצלנו קשה — קר מאד. הוא גרם למגפה של שפעת. אצלנו כולם חלו והיה צורך לטפל בהם. כעת הם כבר הבריאו ואפילו התחילו לעבוד. כעת אני יכולה שוב להתפנות לכתיבת מכתב. לא טוב להזדקן ולהיות גם בודדת. אני, אמנם גרה עם הילדים. אבל הם יוצאים מוקדם בבקר לעבודה וחוזרים רק בשעה 5.

כל היום אני לבד בבית. בגלל הקור. ראייתי קשה ושמיעתי לקויה, אינני יכולה לצאת מהבית. ובערב, כשהילדים חוזרים הביתה, יש לכל אחד העניינים שלו, ולא משתפים אותי בענייניהם. לו היה עוד סיומה, בעלי, בחיים; היה לי יותר קל. אני מחכה לקיץ, ואז אוכל לפחות לצאת קצת החוצה.

כתוב מה נשמע אצלכם.

אני מנשקת את כולכם,

צילה

חיה היקרה !

אתמול קבלתי מכתב מטובה, בו היא מודיעה לי, שהסתלק מאתנו אחינו היקר והיחיד, שאהבנו אותו מאד. והיום קבלתי את מכתבך המפורט עם הצלומים שלו. אני מודה לך מאד יקירתי, עבור זה.

עצוב מאד וקשה להאמין שבאופן כל כך פתאומי הסתלק מאתנו בעלך ואחינו היקר.

אבדתי כבר הרבה קרובים. במלחמת העולם השניה אבדתי גם את בעלי. ואיפה לקחת כח לעבור את כל זה? אני מרבה להסתכל בדיוקנו של נחום, בפניו הטובים והצוחקים. אני קוראת, וחוזרת וקוראת את מכתבך, שנכתב מדמעות.

יקירתי, שמחתי מאד לקרוא שאת משתדלת להחזיק מעמד, וממשיכה לטפל בגינה, מפעלו של בעלך היקר. אהבתי תמיד לקרוא את מכתביו של נחום. הוא הרבה לספר על כל אחד מאתכם בפרוטרוט ובמסירות, ואז היה נדמה לי, שאנחנו משוחחים בינינו.

אם נקראת דום אל מרגלות שדי שפי הלכת,

לא נראו צעדיך, לא נשמעו אנקותיך,

חמקת וחסל... .

חדלי מחר לא יטרידוך, עיפי היום לא ילאוך, לא יגיעו עדיך,

כי אתה — לא תמול — לא שלשום — לא מחר — בלא עתיד לפניך.

שלום לכל ברואיך, לכל ברואיך, כי נצחי הוא.

כי רותקת בִּשרשרת אל בין שוכני עפר, למנוחת עולמים

נותקת עולמית, אמן ואמן.